

Dsida Jenő és a misztika

SZETTELE KATINKA

1983-ban született. Tanulmányait a PPKE BTK magyar–német szakán végezte. Jelenleg tanárként és kulturális szervezőként dolgozik Budapesten.

A hit témája Dsidánál mindig is az értelmezések egyik lényeges kérdése volt. Lírája nemcsak abban az értelemben mondható vallásosnak, ahogy verseivel a magyar irodalom transzcendens érdeklődésű áramlatához kapcsolódik, hanem abban is, ahogy a bibliai utalások, képek és motívumok rendszere által egy a misztikával rokon spirituális út bontakozik ki költészetében. Cs. Gyimesi Éva írta le elsőként: „Ami igazán jellemző Dsidára, az nem a Biblia, nem is a vallás Isten-képéhez kötődik, hanem teljesen magánjellegű érintkezés a szakrálissal.” Véleménye szerint mindez csak a beavatottak számára adatik meg: „Gyakran úgy tűnik, mintha a vers a misztikus szemlélődés terméke lenne, két ima közti meditáció, költői lelki gyakorlat. (...) Nem kell kilépnie ebből a világból, hiszen az evilági dolgok is megszentelődnek attól a Jelenléttől, amit a költő érzékel, folyamatosan.”¹ Dsidára valóban jellemző egyfajta misztikus magatartás, amely a lírai én befelé fordulásra, szemlélődésre, imára való hangoltságában jelentkezik: „Csak áll az ember. És néz. Csak néz az ablakon túl.” (Február, esti hat óra); „S miért lát kicsivel többet az ember, / ha csöndesen ül egy percig... így... / s behúnyja a szemét?” (Megint csupa kérdés); „A sötétség jó, bársonyszőrű teste / feledtetően hozzáám dörgölődik, / jelenést tár a könyörülő este.” (Összefont tenyérrel); „s úgy ringok el a titkok titkán, mint az anyám ölén” (Túl a formán). A keresztény misztikához továbbá — főleg mai értelmezésében — olyan fogalmak is hozzátartoznak, mint például *alázat*, *Krisztus-követés*, *isten- és emberszeretet*, amelyek Dsida költészetének leglényegesebb vonásait adják. Így tehát a sokat emlegetett „szociális érzékenység, a krisztusi áldozatvállalásra való készség és költői küldetéstudat, az élet apró örömeinek és szépségeinek meglátása” Dsidánál — ahogy Néráth Mónika írja — valóban „egy töről fakad”.²

Az erdélyi irodalom kiemelkedő költője nem politikai programban gondolkodott, nem meghatározott irányzathoz köthető társadalmi szerepvállalásban. Költői felfogása személyes hitében gyökerezett. Ezért lehet, hogy ha gondolkodásának, lelkületének lírai leképeződéseit vizsgáljuk, akkor az az érzésünk támad, mintha bizonyos értelemben a misztika területére tévednénk. Értve ezen a megnyilatkozás szintjén jelentkező hívő tanúságtételt, az emberekkel, sőt, az egész emberiséggel való sorsvállalást, valamint a kereszténység és a misztika szöveghagyományához való kapcsolódást. Dsida lírájának megértéséhez a misztika modern kori felfogása további átfogó szempontokat ad. A keresztény misztikára irányuló teológiai vizsgálódás ugyanis a spirituális tapasztalást ma már nem

¹Cs. Gyimesi Éva:

A pajzán angyal.

A szent és a profán

Dsida költészetében.

In Pomogáts Béla (szerk.):

Tükör előtt. In memoriam

Dsida Jenő. Nap Kiadó,

Budapest, 2001.

²Néráth Mónika:

Észrevételek Dsida Jenő

költészetének recepció-

történetéhez, [http://www.](http://www.krater.hu/krater.php?do=3)

krater.hu/krater.php?do=3

&action=a&p=490

azonosítja kizárólagosan a szemlélődő ima rendkívüli fokozataival, amely során Isten és ember egyesítő találkozása létrejön, s a II. Vatikáni zsinat tanítása szellemében a misztikában sokkal inkább a keresztény ember önmegvalósulásának lehetőségét látja. Dsida költészetében pedig ennek a perlekedést sem nélkülöző hitnek része az a fajta Istent faggató, a kapcsolódás lehetőségét kereső beszédmód is, amellyel a 20. századi teológia Isten szenvedélyes keresését a misztika mint *életszentségre vezető út* részévé avatta.

Azt a spirituális értelemben vett utat, amely a költő első kötetével kezdődik, valláslélektani szempontból a *hiány misztikájával* lehetne megragadni. A fogalmat Johann Baptist Metz az Istenre vágyakozó emberre vonatkoztatja, akit az önazonosság keresése, a létre való rákérdezés, valamint az Istent faggató beszédmód jellemez.³ A *hiány misztikája* jól illeszkedik a *hármias út* hagyományos teológiai felfogásához, elsősorban annak kezdeti szakaszához. A lelki élet fejlődésének első részét ugyanis a *tisztulás útjaként* szokták emlegetni, amelyet a *Ki vagyok? Hová megyek? Mit kell tennem? Hogyan kell élnem?* egzisztenciális kérdések kísérik végig. Avilai Szent Teréz saját bevallása szerint majdnem húsz esztendeig járta ezt a „viharos tengert”. Fiatal társa, Keresztes Szent János a *lélek sötét éjszakájának* hívja ezt az időszakot, amikor Isten az embert a *szemlélődő lelkek útjára* helyezi, ahol az önnön végességét megélve Istenre hagyatkozik.⁴ A filozófus-író Hamvas Béla pedig a következő módon számol be a *Noche oscura del alma* 20. századi tapasztalatáról: „Így jutottam e névhez: a lélek sötét éjszakája. Tüstént felismertem, hogy ez az. (...) Az örületszerű megzavarodás, a sötétség, a pokol... Keserű és reménytelen szenvedés. (...) Egy egész esztendeig fejemet szüntelenül azon törtem, hogyan lehetne elbújni. (...) Az egész sötét esztendőben tudtam, hogy Isten keze érintett. (...) Bevetettél engem a mélységbe és a víz körülvelt engem. Jeremiás azt mondja, hogy az ember a száját a porba teszi. A lélek »nagy nyomorultságot érez és annyira odavan, hogy szinte haldoklik bele«. Tudtam. Úgyszólván mindent tudtam. De nem értettem.”⁵

A *lélek sötét éjszakájának* nyelve — ahogy Hamvasnál is olvastuk — az ószövetségi prófétáktól és zsolnárosoktól örökölt nyelvi-kulturális hagyományban gyökerezik, amelyben lényeges elem az éjszaka tapasztalata. Dsida első kötetében ehhez a tapasztalathoz kapcsolódik több komplex költői kép is: „A Göncölszékér vertacél rúdijából / tollat faragok. / A tintasötét éjszaka levébe / mártom a hegyét.” (*Sorsokat írok*); „Szél-korbácsával az éjszaka megver: / Ne kérdezzed és ne merd panaszkodni, / hogy miért lettél lélekszemű ember!” (*Összefont tenyérrel*); „Keserű, szelíd ajkam szögletére / elkésett csókot csurgat majd a Hold: / virrasztott éjek vigasztaló bére.” (*Kitéve*); „Fantasztikus sikátorokon / zsákban cipelem a holdfényt / s tépett foszlányban veri hozzám a szél / anyám sírását.” (*Hazafelé az éjszakában*). Az éjszaka vers- és beszédhelyzetéből szólal meg a költő a *De profundis* című versében is: „Ma tört reám a legfeketebb óra / s nem hagy hajolni békés nyugovóra. // Szo-

³Vö. Johann Baptist Metz:
Memoria passionis.
Veszélyes emlékezet a pluralista társadalomban.
(Ford. Görfői Tibor.)
Vigilia Kiadó,
Budapest, 2008.

⁴Vö. Puskely Mária:
Ezer év misztikájából.
Szent Gellért Egyházi
Kiadó, Szeged, 1990.

⁵Hamvas Béla:
Silentium – Unicornis –
Titkos jegyzőkönyv.
Vigilia Kiadó,
Budapest, 1987.

*bámban tespedt, homály / és ezer kétség bordáimba váj.” A mélységből kiáltok kezdetű zsolnárt megidézõ szöveg keletkezése minden bizonynal nem független a költõ *De profundis clamavi* Baudelaire-fordításától, amely azzal közel egy idõben született. A kétségeivel, kétségbeesésével Istenhez forduló ószövetségi ember hangjáról Metz a következõket írja: „Az imádságnak ez a nyelve eleve a szenvedés nyelve, a válság nyelve, a szorongattatás és a radikális veszély nyelve, a panaszs és a vád nyelve, a fájdalmas kiáltás nyelve.” Az *Esti hallucinációk* című vers szintén ismert latin zsolnárt idéz: „*ideges újjam reszket, gyertyacsonkot állít, / körberakom halott őseim koponyáit / és mint komorpalástú pap, mikor temet, / énekbe kezdek én is, hangoz elreked: / Körülöveztek a Halál nyögései, / a pokol kínjai elfogtak engemet —.*” De ugyanúgy ide kapcsolódik Dsida *Imádság* című verse is, amely viszont Jézus getszemáni éjjelét idézi meg: „*Uram! borzasztó! megöl ez a köd, / Ez a homályos, titkos sejtelem! / Mint mázsasúly, mint vérszopó vámpírhad, / Úgy nyom lefelé, úgy ül lelkemen, — / Sehöl menekvés! Sehöl pihenõ! / Homály elõttem és hátam megett!... / Oh, ez a tespedt, gyilkos félhomály / Múlják el tõlem, Uram, ha lehet!*”*

⁶Mózes Huba: *Dsida Jenõ Könyörgés csodáért című költeményének kéziratosa változata*. Helikon, 2006. 14. szám; http://www.helikon.ro/index.php?m_r=272

⁷Láng Gusztáv: *Dsida Jenõ költészete*. Kriterion, Kolozsvár, 2000.

⁸Idézi Szõcs Géza: *Tasso Marchini és Dsida Jenõ*. Szent István Társulat, Budapest, 2010.

A *Könyörgés csodáért* című versben, amely egyszerre idézi meg Izajás könyvét, a 84. zsolnárt, és építi be az Újszövetség további szöveghelyeit, már a közösségi lét kerül elõtérbe. Mózes Huba kutatásából⁶ kiderül, hogy a kéziratban *Erdélyi népemért* címváltozat szerepel, Dsida tehát eredetileg „szűkebb pátriabeli sorstársait szólítja meg”, amikor ezt írja: „*A siralmak völgyében nyüzsgõ tömeg. / A vakok látni akarnak, / a süketek hallani / s a poklosok szája gyógyulást vonaglik. // Arcom patakzó könnyét / a felkelõ nap üstõke letõrli / s az elnémult sokaság fölött / a lángrahasadt egekbe kiáltok: // Adonai, tégy csodát!*” A vers jól mutatja a költõ prófétai szerepvállalását, amely a késõbbieken mindinkább — ahogy Láng Gusztáv fogalmaz⁷ — *Krisztust követõ költészetté* válik.

Amadeo Di Francesco nápolyi professzor⁸ a következõképp értelmezi Dsida „válságlírójának” vallási vonatkozásait: „Dsida költészete folyamatos kéznyújtás a szenvedõ és a kifürkészhetetlen istenéhez közelebb kerülni vágyó embernek. Folytonos ima, szakadatlan párbeszéd, folyamatos keresés; sõt: az imádság tapasztalata, a párbeszéd élvezete, talányos kérdezés.” A kinyújtott kéz Dsidánál nemcsak Isten felé, hanem az ember felé tett mozdulattá is lesz. Mindez pedig egy újabb misztika-minõség felé visz, amelyet Metz a *kinyújtott kéz gesztusával* ír le. Ezzel a misztika-fogalommal, amelyet a *nyitott szemek misztikájának* is hívnak, párhuzamba állítható a *megvilágosodás* szakasza, amely a hagyományos felfogás szerinti lelki út második részét képezi. Ebben a szakaszban az ember másként kezd látni és érteni, mindez pedig átrendezi kapcsolatát a felebaráttal, a környezõ világgal és önmagával szemben. Dsida lírájának alakulását e két aspektus felõl olvashatjuk tovább. A költõ *Drótok között* ciklusa évszám-megjelöléssel kezdõdik, amely a lírai ént hangsúlyosan a történelem, a történelmi események részévé avatja: „*Írom e fekete verset / ezerki-*

*lencszázhuszonnyolcban / mikor emberek megőrülnek, / mikor a tükrök összetörnek” (A tükör). A költőnek ugyanúgy szembe kellett néznie a történelmi valóság nyugtalanító kérdéseivel, korának szenvedéseivel, mint később Pilinszkynek, amikor az Auschwitz utáni „kiáltásokból szótt táj” (Nelly Sachs) még inkább a végső dolgokat kutató táj lett. Dsida egyik versében kirajzolódik a világra feszülő kereszt képe („Havas mezőkre, vak ködök falára / sorsokat írok. / A kemény, konok ákombákomok / állnak feketén. / Az angyalok hosszú széltrombitákon / dalt dideregnek / s a pólusoktól az egyenlítőig / zokog az Ember.”), amelyben az emberré lett Isten világ feletti fájdalma tematizálódik, hangsúlyozva a megváltás egyetemességét, Krisztus eljövetelének sajátos kontextusát adva. Teilhard de Chardin a „világra feszülő kereszt” képéről a következőket írja: „A Világot, a Mindenségnek alávetettséget, a szolgálat kötelessége terhét vállunkon hordani: olyan nehéz, mint a kereszt, s hogy megmutassa: ebben kell hinnünk, Jézus azt akarta, hogy — a Föld minden útja fölé kerekedve — Keresztként feszüljön Világunkra, mint olyan szimbólum, amelyen minden embernek saját és valódi arcát kell felismernie.”⁹ Dsidánál mindez költői hivatássá válik, ha úgy tetszik, misztikus hivatássá a világban. Így Néráth Mónika megállapítása a költő fentebb idézett, *Sorsokat írok* című versének esetében is érvényes: „Dsida ‘kollektivismusa’ összefügg a felebaráti szeretet eszményével és a megváltás gondolatkörével, s ezzel együtt a krisztusi szerepvállalás nem csupán a költői hivatás parafrázisa, hanem a ‘krisztusi gondokat felvállaló költő parafrázisa’.”*

⁹Pierre Teilhard de Chardin: *Út az Ómega felé.* (Ford. P. Rezek Román OSB, vál., szerk. Golen Károly.) Szent István Társulat, Budapest, 1980.

Dsida második, *Nagycsütörtök* című verseskötete már teljes egészében a *kinyújtott kéz gesztusa* felől olvasható, amellyel az én kifejezi feltétlen odafordulását, bizalmát, szolidáris részvállalását a szegények és elesettek sorsában. Mindezt Dsida számára a szent ferenci lelkeség közvetíti, Assisi Szent Ferenc példája, akinek alakja a *Menni kellene házról házra* című verset is ihlette, a *Naphimnusz*-fordításról nem is beszélve: „*Menni kellene házról / házra, városról várossra, mint / egy izzadt, fáradt, fanatikus / csavargó. Csak két égő szememet, / szakadozott ruhámat, porlepett / bocskoromat hívni bizonyosságul / a szeretet nagy igazsága mellé.*” Az „*izzadt, fáradt, fanatikus csavargó*” képe a *Krisztus* című versben már a megváltó alakjával párosul. Krisztus arcképe ismét az éjszaka tapasztalatában változik át, és lesz Jézus emberségét bemutató, a szegényekkel, rászorulókcal közösséget vállaló valódi Isten-képpé.

*Krisztusom,
én leveszem képedet falamról. Torz
hamisításnak érzem vonalait, színeit, sohase
tudlak ilyennek elképzelni, amilyen itt vagy.
Ilyen ragyogó kékszeműnek, ilyen jóllakottan
derűsnek, ilyen kitelt arcúnak, ilyen
enyhe pirosnak, mint a tejbesezt rózsza.
Én sok éjszaka láttalak már, hallgattalak is*

számtalanszor, én tudom, hogy te egyszerű
voltál, szürke, fáradt és hozzánk hasonló.
Álmatlanul csavarogtad a számkivetettek
útját, a nyomor, az éhség siralomvölgyeit
s gyötrő aggodalmait horizontján már az eget
nyaldosták pusztuló Jeruzsálemed lángjai.
Hangod fájó hullámokat kavart, mikor
a sok beszéd után rekedten újra
szólani kezdél. Megtépett és színehagyott
ruhádon vastagon ült a nagy út pora,
sovány, széltől-naptól cserzett arcodon
bronzvörösre gyúlt a sárgaság s két
parázsló szemedből sisteregve hullottak
borzas szakálladra az Isten könnyei —

A harmadik út, az egyesülés útja Isten kegyelméből a lélek önátadásá-
hoz vezet. Ebben a szeretet-misztikában újfajta bensőségesség jön létre,
a misztikus lelkületet az Istennel való teljes egység megtapasztalása
jellemzi. Ezen az úton haladva Dsida utolsó, *Angyalok citeráján* című
posztumusz kötetében egy bensőséges társ- és istenkapcsolat bonta-
kozik ki. Dsida ekkor kezd foglalkozni a *jegyes-misztika* alapszövegé-
vel, és megírja *Énekek éneke, mely Salamoné* című versét, a rákövetkező
évben pedig a bibliai szöveg további parafrázisát adja *A szerelem éneke*
című művében. Az Ószövetségben szereplő nászdalokat már a zsidó
hagyományban is allegorikus értelemmel látták el (felfüggesztve ezzel
a tényleges nemiségre való vonatkozást), amelyek Jahve és a válasz-
tott nép kapcsolatát mutatják be. A korai kereszténységben pedig a
vőlegény és menyasszony közti párbeszédet Isten és ember szemé-
lyes kapcsolatára vonatkozóan értelmezték. A misztikus szentekhez
hasonlóan Dsida istenélménye is ebbe a tapasztalatba vonódik be, de
a földi szerelem is ennek az istenszeretetnek a mintájára írható le
nála. Míg például a *Sainte Thérèse de Lisieux* vagy az utána követ-
kező *Ad deum qui laetificat iuventutem meam* című vers az *Énekek*
Éneke allegorikus értelmét idézi, addig a következő versekben én és
te egyesítő találkozására, kölcsönös odaadása konkrét társkapcsolat
formájában tematizálódik.

*Hegytetőre szállok kedvesemmel.
Szárnyaink vannak.
Ölelem derekát.*

*Már itt sem érzem a nagy összefüggést,
megszűntem a porszem-milliárd
egyetlen porszeme lenni,
aki forgószelekben forog
s lehull.
Nem érzem a világ-nagyság*

iszonyú súlyát vállamon:
a csillag-titkok, csillag-dalok,
fogamzás, keletkezés, halál:
nem érdekelnek.

Megnőtt az életem.
Minden eltörpült.
Szeretek: én vagyok fontos és ő.
Töprengés nélkül éljük az édes törvényeket.
Fehérek vagyunk,
tiszták és ostobák, mint az ostya.
Lengő szakállú, öreg szikár pap
mutat fel minket a hegytetőn:

Íme, a szentség! Térdrehullni!

A vers a hegytetőre szállás, a felemelkedés szimbolikus motívumával indul, én és te angyali alakot ölt, így a zsidó és az ókeresztény hagyományhoz kapcsolódva Isten követeként jelennek meg, akik az isteni és a földi szféra közt közvetítenek. „A misztikus mindenkinél inkább szenved a létezők 'porfelhős kavargása' miatt” — írja Teilhard, mint ahogy azt a Dsida-versben is olvassuk. Majd így folytatja: „a látás misztikus erőfeszítésének helyet kell adnia olyan erőfeszítés számára is, hogy érezni akarjak és átadni magamat. Ez pedig az Egyesülés fázisa.” Az *én és te* közti önátadó kapcsolat a versnyelvben a *mi* nyelvtani alakjában nyer kifejezést. Az „*én vagyok fontos és ő*” sorra rímel Martin Buber fejtegetése,¹⁰ aki a szeretetet *én és te* között létrejövő alapviszonyként értelmezi: „A szeretet a világban ható erő. Aki benne áll és benne szemléli a világot, annak számára az emberek kibontakoznak a világi nyüzsgésből, (...) egyik a másik után valóságos lesz a számára, Te lesz, azaz eloldódik, kilép, egyetlen lesz, és átellenben élő.” A vers zárlatában az ostya szimbóluma és az átváltoztatás mozzanata központi elemmé lesz. A *Hegyi beszéd* című vers az evangéliumi szöveghely megidézésén túlmutatva a liturgikus színváltásban nyer további értelmet. Én és te egyesítő szeretete Isten szeretetéhez válik hasonlóvá, amely lényege szerint feltétlen önátadásként mutatkozik meg az Eucharishtiában.

Kabán Annamária szerint¹¹ Dsida utolsó kötetének több versére is jellemző (például *Arany és kék szavakkal*), hogy a költő saját istenszerelmét fogalmazza meg műveiben. A színszimbolikára és intertextuális utalásokra építő értelmezés alól a *Meghiitt beszélgetés a verandán* című vers sem kivétel, noha *én és te* összetartozását itt is inkább egy istenkapcsolati mintázatú, valós társkapcsolati viszonynak látom.

*Csodálatosan békés délután.
Benne van teljes életünk.*

¹⁰Martin Buber: *Én és Te*.
(Ford. Bíró Dániel.)
Európa Könyvkiadó,
Budapest, 1999.

¹¹Kabán Annamária:
*Komplett alakzat és
intertextualitás (Dsida
Jenő: Arany és kék
szavakkal)*. Nemzeti
Tankönyvkiadó,
Budapest, 2006.

Ülünk egymással szemben,
beszélgetünk.

Egyszerű és jó vagyok,
mint világ fölött lebegő
madár. Te átlátszó vagy,
tisztá, mint a levegő,

mint üvegkorsónk friss vize,
melyen átcsillan a nap.
Én szomjas vagyok
s te nem tagadod meg tőlem magadat.

Én és te feltárulkozása egy beszélgetés nyelvi aktusában megy végbe. Maga a beszélgetünk szó is (az első versszak utolsó, önállóan sort alkotó, kisbetűvel írt szavaként) kiemelt helyet foglal el a versszövegben. A kiemelést tovább erősítik az *életünk–ülünk–beszélgetünk* rímpárijai, ahol az *életünk* szó ráadásul be is íródik az *beszélgetünk* hangsorába. Ez az életet magában foglaló beszélgetés mint az ember-volthoz tartozó adottság *én* és a *te* számára sajátos közeget teremt, amelyben önmaguk kimondásával folyamatos megalkotódásban, újjáalkotódásban vesznek részt. Ahogy Émile Benveniste is írja: „Az ember a nyelvben és a nyelv által konstituálódik szubjektumként (...) Az öntudat csakis akkor lehetséges, ha valami vele szemben álló váltja ki. Mindig valakihez intézve szavaimat mondok én-t, s a beszédemben ez a másik te lesz. A dialógus feltétele a személy létrejöttének.”¹² Ebben a személyes jelenlétben lehet teljes az élet, amelyet az őselemek (*nap, víz, levegő*) *én* és *te* attribútumaiként összekapcsolódó képei szimbolizálnak. Valamint megjelenik a madár, amely mint ősi szimbólum a lélek felemelkedését jelenti, közvetítést, kapcsolattartást ég és föld között. *Én* és *te* összekapcsolódása, a kettő közti *átmenet* nyelvileg is megerősítést nyer a vers mértani közepén lévő soráthajlásban. A bibliai kontextus az „*Én szomjas vagyok*” sorral lép be a versszövegbe. A megidézett zsoltár (Zsolt 42,1–4) az ember Isten utáni vágyakozását jeleníti meg a szomjúhozó szarvas képében, amely a Nap szimbólumához kapcsolódik.

✱

Dsida, aki a versolvasás lényegét „az élettitkok egy-egy megvillanó sugarának” szemlélésében látta, nyelvi formát kívánt adni mély, belső (isten)tapasztalatának. Így tehát a ferences skapuláréban eltemetett költő misztikus lelkülete lehetővé teszi életművének spirituális olvasatát, amelyben mint láttuk, a misztika útjai összekapcsolódnak, és egységes tapasztalásként kísérik végig három, saját szerkesztésű kötetét.

¹²Émile Benveniste:
Szubjektivitás a nyelvben.
(Ford. Z. Varga Zoltán.)
In Bókay Antal – Vilček
Béla – Szamosi Gertrúd
– Sári László (szerk.):
*A posztmodern irodalom-
tudomány kialakulása.*
Szöveggyűjtemény.
Osiris, Budapest, 2002.